

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

V. ULUSLARARASI
ŞEYH ŞA'BAN-I VELÎ SEMPOZYUMU
-EŞ'ARÎLİK-

04-06 MAYIS 2018

Kastamonu Üniversitesi
V. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Velî Sempozyumu
(Eş'arîlik)

EDİTÖRLER:

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYKAÇ
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz ÇUHADAR
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR
Arş. Gör. Erhan Salih FİDAN
Arş. Gör. Yusuf KOÇAK

ISBN: 978-605-4697-18-2

19 Ekim 2018, Kastamonu

Baskı: Kastamonu Üniversitesi Matbaası

Eserde yayımlanan bildiri metinlerinde ileri sürülen görüşlerin ilmî ve hukukî sorumluluğu bildiri sahiplerine aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.
Her hakkı saklıdır.

İNSANIN HİLAFET MİSYONU VE M. İHSAN OĞUZ'UN EŞ'ARİYYENİN İNSAN TASAVVURUNA YÖNELTİĞİ ELEŞTİRİLER

Prof. Dr. İbrahim COŞKUN*

ÖZET

İnsanın yaratılış sebebi, Allah'a kulluk ekseninde yeryüzünü imar etmesi, hazır olmayan nimetleri hazır hale getirmesidir. Bu konum, insanın ilerlemesini, olgunlaşmasını ve kâinattan devşirdiği nimetlere ulaşmasını, aynı şekilde ahirette de sevaba nail olmasını sağlayan ve mükellef olmanın dayanak noktasını oluşturan akıl, idrak, irade ve kudret gibi özelliklerle donatılmış olmasındandır. Onun halife kılınmasının anlamı da budur. Hilafet/Niyabet, ya aslın yokluğundan ya ona yardımcı olmaktan ya onun aczinden veya bunların hiç biri olmadığı halde, sırf asilin(Allah) naibine(insan) bir şeref bahşederek onu yüceltmek istemesinden kaynaklanır. Allah'ın salih kullarını halife seçmesi, zikredilen son seçenekte saklıdır. Dinamik bir ibadet olan bu sorumluluğun yerine getirilebilmesi için insanın güç, irade, bilgi ve benzeri sıfatları haiz olması gerekir. Kur'an-ı Kerim, insanı bu özellikleriyle tanımlamakta ve bu özellikleriyle halife kılındığını ilan etmektedir.

Kur'an'ın bize haber verdiği bu bakış açısı, İslam'ın ilk asırlarında Müslümanlarda kendisini göstermiş bunun sonucunda İslam medeniyeti doğmuştur. Ne yazık ki Müslümanlar elde ettikleri bu başarıyı hicri beşinci asırdan sonra başarıyla sürdüremediler. Bu durumun çeşitli sebeplerinden bahsedilebilir. Biz sayılabilecek nedenler arasında İslam dünyasında etkili olan itikadi/kelami yorumların önemli bir etkisi olduğu kanaatindeyiz. Belli bir dönemden sonra Eş'ariliğin İslam dünyasında oldukça yaygın ve etkili olduğu bilinen bir gerçektir. Türkler genel olarak Ehl-i Sünnetin Hanefi-Matüridi ekolüne mensup olmakla birlikte Nizamiye medreselerinin kurulmasından sonraki süreçlerde onlar arasında da Eş'ariliğin etkili olmaya başladığı bilinmektedir. O halde İslam ümmetinin yeryüzüne hâkim olabilmesi için Eş'ariliğin öne çıkardığı insan tipolojisini iyi irdelememiz gerekmektedir. Çünkü insan ile ilgili olarak fiil, irade ve istitâat gibi konular, salt tartışma konuları değildir. Özellikle bu konunun dinî inanç muhtevasıyla sunulması, toplumda daha güçlü bir etki yapmaktadır. Bu yönüyle değerlendirdiğimizde konunun İslâm toplumlarının çeşitli alanlarda başarı veya başarısızlıklarıyla doğrudan alakası vardır.

Mutasavvıf kişiliği ile öne çıkmış olan Kastamonu'lu âlimlerden Muhammed İhsan Oğuz (1887-1991), "*İslam'da Kazâ ve Kader*" adlı eserinde Eş'arîyyenin kaza ve kader anlayışını ve insan profilini eleştirmekte böyle bir anlayışı ile insanın hilafet misyonunu yerine getiremeyeceğine dikkat çekmektedir. Biz de insan hürriyetinin ve üretken kişiliğin ön planda olduğu bir çağda Ehl-i sünnetin önemli bir ekolü olan Eş'arîyyenin kader inancı ve insana bakışı ile ilgili görüşlerinin yenilenmesi kanaatindeyiz. Eş'arîlerdeki cebriyeye yakın, pasif insan profilinin temel sebebi metodolojilerinden kaynaklanmaktadır. Onlar insanda irade kudret vb. sıfatların kabul edilmesiyle Allah'ın söz konusu sıfatlarının sınırlanacağını düşündüler. Eş'arî geleneğe mensup bir mütekellim olmasına rağmen S. Âmidî'nin tespiti ve haklı olarak eleştirdiği gibi onlar, Allah'ın kudret sıfatını öncelerken O'nun adalet ve merhamet sıfatlarını ihmal eden, insana karşı güvensiz bir kelam sistemi oluşturdular.

Biz tebliğimizde yukarıda ifade ettiğimiz konular çerçevesinde M. İhsan Oğuz'un tespitlerinden de yararlanarak Eş'arîyyenin ileri sürdüğü insan tipolojisi ile Müslüman

* Necmettin Erbakan Üniv. A.K. İlahiyat Fakültesi/ Kelam Anabilim Dalı, ibrahimcoskun@hotmail.com

toplumların yaratılış gayesini/hilafet misyonunu gerçekleştiremeyeceğini farklı açılardan temellendirmeye çalışacağız. Çözüm önerimiz; özellikle çağımızdaki Eş'arî geleneğe bağlı Kalam âlimlerinin tıpkı İmam Cüveynî ve Seyfeddin el-Âmidî gibi insanın hürriyeti, iradesi, istitaatı, kaza ve kader gibi konuları, çağın gerçeklerini de dikkate alarak yeni yorumlara tabi tutmalarıdır.

Anahtar Kelimeler:M. İhsan Oğuz, İnsanın Hilafeti, özgürlük, Eş'ârîyye

THE HUMAN BEING'S MISSION OF VICEGERENCY OF GOD ON EARTH AND M. İHSAN OĞUZ'S CRITICISM OF THE ASH'ARI CONCEPTION OF MAN

ABSTRACT

The reason for the creation of man is to prosper the earth on the axis of worshiping God, as well as to render the unready blessings ready. This position is given to him due to the fact that he is equipped with such qualities as reason, comprehension, will, power and stature that enable man to progress, mature and reach the blessings, as well as to be happy in the Hereafter. That is the meaning of the fact that he is made a caliph. Caliphate is caused by the fact that the nobility does not want to honor it by granting an honor to the noble, either in the absence of the original, or in helping him, or in his mercy, or in the absence of any of them. The choice of the caliph of the righteous servants of Allah is hidden in the last option mentioned. In order for this responsibility, which is a dynamic worship, to be fulfilled, one has to possess the attributes of power, will, knowledge, and so on. The Qur'an describes man with these qualities and proclaims that he is a caliph with these qualities.

This view point of the Qur'an informs us that Islamic civilization was born as a result of which Muslims showed themselves in the first centuries of Islam. Unfortunately, Muslims have not succeeded successfully after the fifth century. There are various reasons for this. Among the reasons to be counted, we think that it is a significant influence of the theological interpretations which are effective in the Islamic world. It is a fact that after a certain period Ash'arism is very common and influential in the Islamic world. It is known that the Turks generally belong to the school of the Ahl-i Sunnah Hanafi-Mâturîdî and that the Ash'arism is beginning to be influential after the establishment of the Nizamiyya madrasas. So, in order for the Islamic Ummah to dominate the earth, we must not be able to examine the human typology that Ash'arism brings forward. Because human beings such as action, will, power and stature are not just debate topics. In particular, the presentation of this matter in the form of religious beliefs has a stronger impact on society. When we consider this aspect, it is directly related to the success or failure of Islamic societies in various fields.

Muhammad Ihsan Oguz (1887-1991), a scholar of the Kastamonu who had come forward with the Şūfî personality, pointed out that the Ash'arites in his book "Kazâ and Kader in Islam" cannot fulfill the caliphate mission with such an understanding. We also believe that the idea of fate belief and view of man, the Ash'arites, an important school of the Ahl as-sunnah in an age when human liberty and productive personality are the frontrunners, will be renewed.

It is due to the methodology of the root cause of the passive human profile, close to the Jabriyya Ash'ari. They thought that the adjectives of God would be limited by accepting the attributes such as power and will. However, with the determination and rightful criticism of S. Amidi, they predestined God's sovereignty and created an insecure theology of humanity that ignored the titles of justice and mercy.

In our paper, we will try to base on the different angles that, based on the above-mentioned topics, we can make use of the observations of M. İhsan Oğuz and the human typology advocated by Eş'ârîyyen and that the Muslim societies cannot fulfill the mission of victory /

caliphate. Our solution recommendation; especially those of the contemporaries who are related to the tradition of the Kelam scholars, like Imam Juwaynî and Sayfaddin al-Âmidî, should be subject to new interpretations taking into account the issues of human freedom, will, power, accident and destiny.

Key Words: M. İhsan Oğuz, the human vicegerency of God on earth, free will, Ash'ariyye.

GİRİŞ

a) Muhammed İhsan Oğuz'un Hayatı

Büyük İslam Âlimi ve Mutasavvıfı Muhammed İhsan Oğuz, 19 Haziran 1887'de (27 Ramazan 1304) Kastamonu'da dünyaya gelmiştir. Babasının adı Ataullah, annesinin adı Hacer'dir. İlk Mektep'ten sonra orta tahsilini Kastamonu Askeri Rüşdiyesinde ve yüksek tahsilini Ziyaiyye Medresesinde yapan M. İhsan Oğuz, büyük bir âlim ve müderris olan eniştesi ve hocası Ahmed Ziyaeddin Efendi'den de hususi dersler almış; onun genç yaşta vefatı üzerine tek başına ilmi çalışmalarına devam ederek kendisini yetiştirmiştir. O memuriyet hayatına Posta ve Telgraf İdaresi'nde başlamış; bir ara Sultani Mektebinde kâtiplik, Askeri Rüşdiyede Hüsn-i Hat ve Türkçe öğretmenliği görevlerinde bulunmuştur. Posta ve telgraf idaresinde, muhabere memurluğunda başmüdürlüğe kadar çeşitli kademelerde görev yapmış; istiklâl harbi sırasında memleketimiz için değerli hizmetler ifa etmiş; 1938 yılında emekliye ayrılarak ilmi çalışmalarına hız vermiştir.

Muhammed İhsan Oğuz'un tasavvufi hayatı ise çok küçük yaşta başlamış, yedi yaşlarında iken Şeyh Muhammed Evliya Efendi'nin terbiyesine girmiştir. İnsan-ı kamil olma yolunda senelerce süren manevi çalışma ve araştırmalardan sonra Harput'ta Seyyidi Ahmed Çapakçûri'ye intisab etmiştir. Yazdığı dokuz mektupla ve ruhaniyet yoluyla irşad ettiği bu yüksek yaradılışlı talebesine 1921 yılında "irşad icazeti" vermiştir. Bir asrı aşan hayatı hak ve hakikatin bilinmesi, yaşanması ve anlatılması uğrunda geçen Muhammed İhsan Oğuz 2 Ağustos 1991'de ebedi âleme intikal etmiştir.¹

b) Muhammed İhsan Oğuz'un Eserleri

Kaza ve Kader Kitabı	Vesiletünnecat İslam İlmihali
Cuma Gününün Faziletleri	Mülahhas Selefiyye Mezhebi
Mufassal Selefiyye Mezhebi	Şaban Ayı ve Berat Gecesi
Ramazan Ayı ve Kadir Gecesi	Üç Aylar
Recep Ayı Regaib ve Miraç Geceleri	Saadet Anahtarı
Dünya ve Ahiret Hayatı	5 Soru 5 Cevap
Arifler Silsilesi	Mektuplar (1. ve 2. Cilt)
Şemail-i Şerife-i Muhammediyye	Evrad-ı Kur'aniyye
Salavat-ı Şerife	Esmâü'l-Hüsna
Tasavvuf Yolunda Manevi Cihad	Yûnus Emre
Şa'bân-ı Velî ve Mustafa Çerkeşi	12 Büyük Velî
21 Soruda Tasavvufî Gerçekler	Vahdet-i Vücûd
7 Önemli Konu	

Bu eserlerin dışında müellifin daha pek çok eseri vardır. Merhumun oğlu ve torunları tarafından kurulan "Muhammed İhsan Oğuz Vakfı" söz konusu eserleri ilmi bir heyetin titiz çalışmaları ile önem sırasına göre ilim dünyasına kazandırmaya devam etmektedir.

¹ Geniş bilgi için bkz. Muhammed İhsan Oğuz, *İslam'da Kaza ve Kader*, Oğuz Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1993.

I. İSLAM'A GÖRE İNSANIN DEĞERİ, VAROLUŞ AMACI VE DONANIMI

Kur'an-ı Kerîm insanlar için gönderilmiş son ilahi kitaptır. Onda türevleriyle birlikte insan kelimesi üç yüzü aşkın yerde geçmektedir. Kur'an'da insan bütün yönleriyle ele alınmış, konuyla ilgili ayetler onun yaratılışını, mahiyetini ve gayesini bir bütünlük içinde temellendirmiştir. İnsan türünün ilk örneği kabul edilen Hz. Âdem ile ilgili olarak zikredilen ayetlere göre Allah onu "*iki eliyle*" yaratmış, yani ilk insan özel bir yaratışla farklı bir ihtimamla varlık alanına çıkarılmıştır. Aslı topraktan olan bu varlığa Allah "*ruhum*" dediği varlık ilkesinden bir soluk üflemiş, yani Allah'ın "hay"(canlı olma, canlı kılma) ismi onda belirgin bir şekilde tezahür etmiş, ona varlıkları isimlendirerek onlar üzerinde tasarrufta bulunma yeteneği vererek onu meleklerden dahi üstün kılarak nihayet meleklerin insana secde etmesini istemiştir.² İlk insanın eşiyile birlikte cennetten çıkarılış öyküsü bir yandan insanın zaaflarına, öte yandan "*Sizi yeryüzünün halifesi yapan, size verdiği imkânlar hususunda sizi denemek için kiminizi kiminizden üstün derecelerde kılan O'dur...*"³ ayetiyle ifade edildiği gibi insan yeryüzünde halife kılınacak olan bu seçkin varlığın kaderine işaret etmektedir.

İnsanın doğrudan hem bedenen ve hem de ruhen üstün olarak yaratıldığını bildiren ayetler de vardır: Allah Teala tin suresinin ilk ayetlerinde "*İncire, zeytine, Sina Dağına ve şu emin beldeye yemin ederim ki, biz insanı en güzel biçimde yarattık*"⁴ buyurmaktadır. Şüphesiz Allah her şeyi güzel yaratmıştır. Ancak özellikle insanı daha güzel bir yapıda ve surette kamete sahip olarak yaratmıştır. İnsanın zaaf ve bozukluğa müsait olması fitratının yoldan çıkmaya müsait olarak yaratılmış olmasına rağmen Allah'ın bu derece kıymet verdiği, onun Allah katında ayrı bir yeri mevcudatın nizamında ayrı bir ağırlığı olduğuna işaret eder. Allah'ın verdiği bu kıymet onun yaratılışında son derece üstünlüğünde, girift ve ince cismani yapısında eşi ve benzeri bulunmayan akli durumunda ve insanı şaşkına çeviren ruhi bünyesinde ortaya çıkmaktadır.⁵ Diğer bir ifadeyle insanın en güzel bir şekilde yani takvim üzere yaratılmış olması her mânâsıyla biçimlendirmenin en güzel biçimi demek olacağından maddî manevî her türlü güzelliği kapsar. Belinin doğrulmasından, biçiminin güzelleşmesinden, kuvvet ve melekelerinin yükselmesinden akıl, irfan ve ahlâkıyla ilâhî güzelliğe ermesine kadar gider. Belinin doğrulmasını, boy ve posunun düzgün olmasını bütün bu mânâlardan kinaye olarak veya dıştan içe geçmek, yerden göğe yükselmek için bir başlangıç olarak da düşünülebilir. Yani insanın ahsen-i takvim üzere yaratılmış olması, her en güzel olanı içine alacak şekilde genel bir anlam ifade eder. İsrâ suresinde de "*Biz insanı mükerrem (şerefli) kıldık*"⁶ buyurulurken, insanın üstünlüğü, sarıh bir şekilde dile getirilmiştir.

"*Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım*"⁷ Bu ayet, insanın yaratılmasındaki hikmetin, iradesiz varlıkların tamamında zorunlu olarak gerçekleşmesinin yanı sıra, hür iradeleriyle Yaratan'a boyun eğmiş ve ona teslim olmuş insan manzaralarının gerçekleşmesi anlamında, insanın varoluş amacının Allah'a kulluk olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra insanın varoluş nedeni, onun yeryüzünü imar etme etkinliği sonucu, hazır olmayan nimetleri hazır hale getirme eyleminin bir neticesi olarak, hem dünya hem de ahiret

² Bk. Bakara, 2/30-34.

³ Enam, 6/165.

⁴ Tin, 95/1-5.

⁵ Seyyid Kutub, *fi Zilali'l-Kur'an*, çev. Heyet, Hikmet Yayınları, İstanbul 1979, XVI, 269-270.

⁶ İsrâ, 17/70.

⁷ Zariyat, 51/56.

hayatında kendisine nimet ve saadetlerin sunulması şeklinde olmaktadır. Bu konum, insanın ilerlemesini, olgunlaşmasını ve kâinattan devşirdiği nimetlere ulaşmasını, aynı şekilde ahirette de sevaba nail olmasını sağlayan ve mükellef olmanın dayanak noktasını oluşturan idrak, irade, kudret, istitâat ve bilgi üretme gibi yeteneklerle donatılmış olmasındandır. Onun halife kılınmasının anlamı da budur. Hilafet/niyabet, ya aslın yokluğundan ya ona yardımcı olmaktan ya onun aczinden veya bunların hiç biri olmadığı halde, sırf asilin naibine bir şeref bahşederek onu yüceltmek istemesinden kaynaklanır. Allah'ın salih kullarını halife seçmesi, zikredilen son seçenekte saklıdır.

Ayrıca, Kur'an-ı Kerîm'de çeşitli vesilelerle, dünyanın, hayvanların, denizlerin, gemilerin ve denizlerdeki onca nimetlerin, madenlerin, ay, güneş ve yıldızların gece ve gündüzün, bitkilerin ve türlü türlü meyvelerin, kısacası, çevremizdeki canlı ve cansız tabiatın insanın faydalanması için yaratıldığı ifade edilmiştir.⁸ Öte yandan, insanın -Kur'an-ı Kerîm'deki tabiri ile- göklerin ve yerin bile yüklenemediği "*emanet*"i kabul etmiş olması, yani bir vazife ve sorumluluk varlığı kılınması dahi, bir yandan onun ağır bir yük altına girmesine yol açarken, diğer yandan, âlemdeki özel mevkiine ulaşmasını, "*eşref-i mahlukat*" olmasını sağlamıştır.

Âdem topraktan yaratılmıştır. Ancak onun ortaya çıkışı hiçbir zaman, ilahî irade ve kudretin tesiri olmaksızın tabii bir tekâmül şeklinde anlaşılmamalıdır. Bütün ilgili ayetlerde Âdem'in yaratılması olayında Allah'ın irade ve kudretinin etkisine özellikle dikkat çekilmiştir. Ayrıca Âdem'in herhangi bir başka canlıdan tekamül suretiyle değil, topraktan ve tamamıyla bağımsız bir canlı türün ilk atası, yeryüzünde öteki bütün canlı ve cansız varlıkların aksine, yükümlü ve sorumlu tutulan ve bunun için gerekli manevî, ahlakî, zihnî ve psikolojik kabiliyetlerle donatılmış bir varlık olarak yaratıldığı, tartışmaya yer vermeyecek şekilde açıklanmıştır. Bu sebeptendir ki insanın yaratılışının bu özel yanını *bütünüyle* reddederek onu bayağı canlılar seviyesine indiren teorileri İslam inançlarıyla bağdaştırmak mümkün değildir.⁹

Hız. Âdem ve onun soyunun diğer birçok varlıktan daha üstün ve değerli sayılmasının temelinde Allah'ın onlara verdiği bilgi gücü bulunduğu söylenebilir. Kur'an'ın insana dair diğer önemli bir beyanı da insanın yeryüzünde halife olarak görevlendirilmesiyle ilgilidir. Ağırlıklı yorumu göre hilafet, esas itibariyle yeryüzünü imar ve ıslah görevi olup insan bu görevin gerektirdiği güçlerle donatılmıştır. Halife kelimesinin sözlük anlamının da işaret ettiği gibi ard arda gelen nesiller boyunca insan, bu görevin yükümlülük ve sorumluluğu altındadır. İnsana iyilik ve kötülüğü kavrayıp bunlardan birini seçme yeteneği verilmiştir. Bu sebeple insan kendini sorumlu kılmaya yetecek bir özgürlüğe sahiptir. Olayları gözlemlemesi ve değerlendirmesi için ona göz, kulak ve kalp (akıl) verilmiş, kendisine doğru yol gösterilmiş, böylece değerlerin bilincine varmasını ve onlardan ahlak kanununun buyurduklarını, aynı zamanda son tahlilde kendisinin de iyiliğine olanları seçmesini sağlayacak şekilde donatılmıştır. İnsanın böyle bir görevle yükümlü olması, bu önemli emaneti yüklenmiş bulunması, onun yeryüzündeki varlığının temel anlamlarından birini ifade eder.¹⁰

İlk Müslümanlar Hız. Peygamberin bildirdiği Allah-insan ilişkisini en iyi şekilde kavradılar. Onlar Allah'tan Allah da onlardan razı oldu.¹¹ Kendilerini Allah'a rağmen bir özne değil, Allah'ın yarattığı önemli bir misyonu yüklenmiş ve ona göre donatılmış bir özne olarak gördüler. Bu anlayışın bir sonucu olarak hayatın her alanda başarılı olmak için çaba sarfettiler. Yaşadıkları dönemin sosyal şartları çerçevesinde bilimde, kültürde, sanatta, edebiyatta,

⁸ Bütün bunların Maturîdî tarafından Allah'ın varlığının delili olarak kullanıldığına dair ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Tahir Uluç, *İmâm Mâturîdî'nin Âlemin Ontolojik Yapısı Hakkında Filozofları Eleştirisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2017, s. 88 vd.

⁹ İlhan Kutluer, "*İnsan*", DİA, İstanbul 1995, XXII,320-323.

¹⁰ Kutluer, age, XXII, 322.

¹¹ Bk. Beyyine, 98/8

ekonomide, ticarete, savaşta, barışta kısacası hayatın her alanında ne gerekiyorsa onu yaptılar. Nasları doğru anladılar. Allah ile alakalarını kesecek tarzda bir hürriyet veya tembellik ve ataleti çağrıştıran cebri düşüncelere rağbet etmediler. Hz. Osman'ın şehadeti ve sonrasında yaşanan bazı talihsiz olaylar neticesinde kaza, kader, irade konularında ve ulûhiyyet telakkisinde kimi uç yorumlar olmuşsa da bunlar İslam toplumunun genelini etkilemedi. Bunun neticesinde medeniyet tarihine önemli bir halka eklediler.

Fakat hicri III. Asrın başlangıcından ortaya çıkan sosyo-ekonomik ve kültürel şartlar ile siyasal olaylar neticesinde bu yapının değişmeye başladığını görmekteyiz. Müslümanlar arasında ilk olarak Müşebbihe fırkası farklı bir ulûhiyyet anlayışına yöneldi, onlar Allah'ı antropomorfik/insana benzeyen ve antropopatik/insan ihtiraslı bir varlık gibi tasavvur ediyorlardı. Bir taraftan da cebriye Allah'ın kudreti ve iradesi karşısında insanın özgürlüğünden bahsedilemeyeceğini iddia ediyordu. Kaderiye Müşebbihenin antropomorfist tanrı tasavvuruna karşı tenzih düşüncesini, insanı sıradan cansız varlıklar konumuna koyan cebriyeye karşı da insanın özgürlüğünü savunuyordu. Fakat kaderiye her türlü eksiklikten münezze kılma adına Allah'ı sıfatlarından soyutlanmış, hayali bir varlık konumuna getirdi. Bu düşünce biraz ıslah edilmiş haliyle Mutezilî âlimlerce geniş kesimlere ulaştırıldı. Onlar da tenzihte aşırılığa kaçarak Allah'ın sıfatlarının nefyi noktasına yaklaştılar. Muhatapları genelde felsefi ve akli delilleri kullandıkları için onlarda da akli delillere ağırlık verdiler. Fakat bu epistemolojik yaklaşımlarını içe dönüp kendilerine muhalif olanlara da Müslümanlara da yöneltince ciddi problemler yaşandı.

Eş'ârîyye ve Maturîdiyye'den önce Ehl-i sünnetin yegâne temsilcisi olan ve sıfatıyye olarak da bilinen selefi âlimler, müşebbihe ve Mu'tezileye karşı durdular.¹² Fakat İslam coğrafyasının genişlemesiyle onların metodu yetersiz kaldı. Teşbihi çağrıştıran nasları yorumlamadıkları için müşebbiheye yakın bir konumda kaldılar. Nasları lafızcı bir yorumla değerlendikleri için İslam'ın evrensel bir din olma özelliğini temsil edemediler. Ebu'l-Hasen el-Eş'arî (ö.324/936), kırk yaşına kadar mutezile geleneğine bağlı bir âlim iken hocası Ali el-Cubbaî (ö.303/915) ile fikir ayrılığına düştükten sonra selefiyyenin yanında yer almış ve onların görüşlerini kelâmî yöntemlerle teyid etmesiyle Sıfatıyye ismi seleften Eş'arîliğe intikal etmişti. Artık Eş'arî, Ehl-i hadisin lideri konumunda olan Ahmed b. Hanbel'in safındaydı.

Eş'arîliğin zat ve sıfatlar konusundaki tutumu, iki taraf olan Mu'tezile ile Müşebbihe arasında orta bir tutumdur. Abbasi sultanlarından Mütevekkil'in mutezilî âlimlere karşı olumsuz tavır takınmasıyla birlikte Ashab-ı hadis güçlendi. Ebul Hasen el-Eş'arî bir müddet sonra ashab-ı hadis metodolojisinin yetersizliğini gördü ve kelami metotla güçlü bir konuma getirilmesi için çaba sarfetti. Fakat o çevrelerde bu yaklaşım fazla rağbet görmedi. Eş'ârîyye sonraki dönemde İmam Gazali, Fahreddin er-Razî ve Seyfedin el-Amidî gibi âlimlerle İslam coğrafyasının önemli bir kesiminde etkili oldu. Bu yapı günümüze kadar geldi. Eş'arî ekole mensup mütekekkimler haberi sıfatları tevil etme konusunda olduğu gibi bazı konularda zamanla Selefiyyenin görüşlerini yetersiz bularak daha rasyonel görüşleri benimsemişlerse de Allah-insan ilişkisi bağlamında insanı neredeyse sıradan varlıklar gibi gördüler. İnsanda iradenin ve kudretin varlığını açık bir şekilde ifade edemediler. Bu düşünceler İslam dünyasında oldukça etkili oldu.

Kur'an, insanın halifelik misyonunu gerçekleştirecek yeteneklerine dikkat çekip bu donanım ile nasıl hayırlı ameller yapılabileceğinin ilkelerini belirtmesine rağmen, insanda irade, kudret vb. yeteneklerin olmadığını savunan kelâmî anlayışlar, insanın halifelik misyonunu gölgelemişlerdir. Bu anlayışlar söz konusu olduğunda öncelikle cebriyye mezhebi akla gelir. Bu çağrışım doğrudur ancak doğrudan insan hürriyetini yok sayan bu zihniyeti

¹² Sıddık Korkmaz, *İmâm Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 59 vd.

doğrudan savunuların sayısı oldukça az olmuştur. İslam Dünyasında Ehl-i sünnetin önemli bir ekolü olan Eş'ârî kelamcılarının benzer düşünceleri savunmuş olmaları oldukça dikkat çekicidir. Cebr-i mutavassıt (orta cebirci) olarak da isimlendirilen bu ekolün İslam dünyasında etkili olması ile Müslümanların İslam medeniyetinin parlak dönemindeki gösterdikleri performansı sürdürmedikleri bir döneme denk düşmesi oldukça düşündürücüdür. M. İhsan Oğuz'un da Eş'ârî kelam âlimlerinin kaza ve kader inancı ve bu inanç neticesinde öne çıkan insan profili konusunda benzer endişelere sahip olduğunu görmekteyiz.

II. M. İ. OĞUZ'UN EŞARİYYE'NİN İNSAN PROFİLİNE YÖNELTİĞİ ELEŞTİRİLER:

1.Kudret, İrade ve Kesb Konularında Eş'ârîyye-Mâtürîdiyye Mukayesesi

Muhammed İhsan Oğuz, "Kitabu'l-Kazâ ve'l-Kader; İrade, İhtiyar, İstitaât-ı Beşer" isimli eserinde insanın dileyebilmesi, seçebilmesi, güç yetirebilmesi, kaza ve kader meselelerini irdelemiştir. Bu konularda İslam'ın doğuşundan günümüze kadar, fikirleri büyük topluluklar tarafından benimsenmiş farklı görüşlere sahip din bilginlerinden onların fikirlerinden ve görüşlerinden bahsetmiştir. Müellifimiz bu bilginlerin fikirleri ve görüşlerini karşılaştırmış objektif bir bakış açısıyla Kur'an ve sünnete mantığa en uygun olanı öne çıkarmaya çalışmıştır. O hilafet misyonunu gerçekleştirebilmesi için sınırlı da olsa insanın bilgi üreten, özgür iradeye, güç ve kudrete sahip bir varlık olarak değerlendirilmesinin önemine dikkat çekmiş konuya şu soruları sorarak girmiştir: İnsan fiilleri, doğrudan doğruya ve bağımsız olarak kendi kudret ve iradelerinin etkisiyle mi meydana geliyor; yoksa baştan ve doğrudan Cenab-ı Hak tarafından mı yaratılıyor? Diğer bir deyimle; insanlarda, kendi fiilleri üzerinde etkili bir güç ve irade var mıdır, yok mudur?

M.İhsan Oğuz Kur'an ayetlerinden örnekler vererek bu konunun delillerine bütüncül bakılmadığı zaman her ekolün kendine delil bulabileceğine dikkat çekmektedir. Onun içindir ki İslam Âlimleri bu meselenin çözümünde kesin bir fikir birliğine varamamışlar aralarında asırlarca devam eden çok uzun tartışmalar sonunda birbirine uymayan şu dört fikir oluşmuştur:

- a- Cebr-i Mutlak (işlediklerinde tamamen mecbur olma)
- b- Cebr-i Mutavassıt (işlediklerinde belirli ölçüde mecbur olma)
- c- Tefviz-i Mutlak (işlediklerinde tamamen serbest olma)
- d- Tefviz-i Mutavassıt (işlediklerinde belirli ölçüde serbest olma)

Bu dört fikirden birincisi Cebriyye'nin, ikincisi Eş'ârîyye'nin, üçüncüsü Mu'tezile'nin, dördüncüsü Mâtürîdiyye'nin görüşünü teşkil etmiştir. Bu fikirler her ne kadar bazı ufak tefek farklarla dört ise de, esas bakımından iki görüşte toplanır. Bunlardan birisi Cebriyye'nin görüşü olan cebr fikri, diğeri de Mu'tezilenin görüşü olan tefviz fikridir. Eş'ârîyye'nin fikri Cebriyye fikrine yakındır; sonuç olarak onun aynıdır. Mâtürîdiyyenin fikri de Mu'tezile fikrine yakındır fakat aynı değildir.¹³

Oğuz, konuya kudret kavramını tahlil ederek girmekte ve kudreti şöyle tarif etmektedir:

Kudret, insanın yapabileceği şeyler üzerinde dilediği etkiyi meydana getiren ve insana bir işi yapma veyâ yapmama gücünü veren kuvvettir. Bu mânâca kudret, "Bir işi yapıp yapmamanın bir kimseden sağlıklı olarak meydana gelmesi" demek olur. Onun için; daha basit olarak kudreti, "Bir işi yapıp yapmama gücüne sâhip olmak" diye tanımlayabiliriz.

İşte; bu kudretle, insan bir işi aynı zamanda işleyip işlememe gücünü elde eder. Bu sebeple; insanın bir işi yapıp yapmamasında herhangi bir engel düşünülmez. Bu anlamda kudret, işlediklerinde özgür ve bağımsız olanlara has bir güçtür. O sebeple, buna: "Özel ve gerçek anlamda kudret" denilmiştir.

¹³ Oğuz, age, s.25-26.

Oğuz, yukarıdaki tanımın Mâtürîdîlerin kudret tanımına uygun olduğunu belirttikten sonra Mâtürîdîler arasında da belli bir zamandan sonra Eş'ârîliğin etkili olduğunu hissettirmek maksadıyla "Kudretin bir de genel anlamı vardır ki" diye ifade ettiği kısımda Eş'ârîlerin kudret tanımını şöyle aktarmaktadır: "Bu mânâ hem işlediklerinde özgür ve bağımsız olanları, hem de zorunlu bulunanları kapsamaktadır. Bu anlamda kudret: "Öyle bir güçtür ki, o güce sâhip olan her ne kadar dışarıdan bir emir sebebiyle bir işi işlemek veyâ işlememek zorunda olsa da, özü bakımından dilerse işlemeye, dilemezse işlememeye güç yetirir. Bu tanıma dikkat edilirse anlaşılır ki, bu anlamda kudret sâhibi olan, dilerse bir işi işler. Fakat; bu durumda işlememek, o işten vaz geçmek elinden gelmez. Bunun gibi; dilemezse işlemez. Fakat; bu takdirde de işlemek, hattâ işlemeyi irâde etmek (dilemek) onun için mümkün olmaz. Demek ki insan; işlemeye veyâ işlememeye, hattâ dilemeye veyâ dilememeye mecburdur, başka çâresi yoktur."¹⁴

Oğuz, Mâtürîdîlerle Eş'ârîlerin kudret anlayışlarının daha iyi anlaşılması için açıklamalarını şöyle sürdürüyor. Kudret, "külli" ve "cüz'î" olmak üzere iki kısma ayrılır. Bunlara "**külli kudret**", "**cüz'î kudret**" denir. **Külli** (bütün ve potansiyel) **kudret**: İnsanda yetenek olarak mevcut olan güçtür; güç yetirme niteliğidir. Bu kudret; sebep ve vâsıtaların, bedendeki uzuv ve organların sağlam ve sağlıklı olmasıyla kendini gösterir. İnsan, bir fiili işleyip işlememe gücünü bununla elde eder. **Cüz'î** (bir şeye yönlendirilmiş) **kudret**: Bir bütün ve potansiyel hâlinde olan külli kudretin belirli bir iş ve davranışa kullanılması; daha doğrusu, yalnız o fiile ilişkin olan bölümüdür. Fiil bununla meydana gelir. İşte asıl gerçek kudret, bu cüz'î kudrettir. Fiil ile birlikte olur, fiilden önce veyâ sonra olmaz. Çünkü; bu cüz'î kudret, külli kudretin fiile çıkan kısmıdır. Külli kudret ise fiilden önce de, sonra da olur. Onun için cüz'î kudrete, "gerçek kudret" denir. Kelâmacılar, buna **istitâat mea'l-fiil**, yâni "fiil ile birlikte gücü yetme" veyâ "fiilen güç yetirebilme" derler. Bu gerçek kudret; Eş'ârîlere göre, fiilin karşılıklı olarak iki yönüne yeterli olmaz. Yâni; bir fiilin işlenmesine ilişkin kudret başka, işlenmemesine ilişkin kudret başkadır. Yoksa aynı kudret bir fiilin hem işlenmesine, hem de işlenmemesine elverişli değildir. Mâtürîdîlere göre ise elverişlidir. Oğuz, bunu, ilk olarak İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe tesbit ettiğini ifade ettikten sonra bu Ebu Hanife'nin konu ile ilgili sözünü naklediyor: "İşlediklerinde mecbur olma fikri ile serbest olma fikri arasında orta yol; ancak gerçek kudretin, bir fiilin her iki yönüne elverişli olduğunu kabul etmekle bulunur. Kudretin bu yeterliliği kabul edilmezse, mecbur olma düşüncesinden kurtulmak mümkün olmaz"¹⁵

Oğuz, insanın halife varlık olarak önemli bir özne olduğunun en temel göstergelerinden biri olarak insanın sınırlı da olsa irade hürriyetine sahip olmasında görür. Onun için irade terimine ayrı bir ehemmiyet göstermiştir. Ona göre irade konusunda âlimlerin üzerinde uzlaştıkları tanım şöyledir: İrâde, yapılabilecek iki şeyden birini diğerinden ayıran ve o şeyin meydana gelmesine sebep olan niteliktir. İrâde de kudret gibi iki kısma ayrılır. Bunlara, "külli irâde", "cüz'î irâde" denir. **Külli** (bütün ve potansiyel) **irâde**: İnsanda, nitelik olarak bulunan bir irâde gücüdür ki, biraz önce tanımlanmıştır. Bu irâde, insanda mevcut bir yetenek olup fiile çıkmadıkça ve bir şeye fiilen ilgisi olmadıkça, ona "külli irâde" adı verilir. Gerek bu külli irâdenin ve gerek kudretin her iki türü, Cenâb-ı Hak tarafından yaratılmıştır. Bundan dolayı; kendi nefsimiz, vücûdumuz, herbir parçamız ve organlarımız nasıl yaratılmış ise, bunlar da öylece yaratılmıştır. Bunda görüş birliği vardır. Bu hususta Eş'ârîyye'nin, Mâtürîdiyye'nin; hattâ, Mu'tezile'nin de ayrılığı yoktur.¹⁶

Cüz'î (bir şeye yönlendirilmiş) **irâde**: Külli irâdenin, diğer deyiimiyle irâde gücünün, belirli bir işin iki yönünden biri üzerinde yoğunlaşmasıdır; kudreti o yönde kullanmaktır. İşte; "kasd,

¹⁴ Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-Ebsad*, İFAV, İstanbul, 1992, 58 (M.Öz'ün "İmâm-ı Azamın Beş Eseri" adlı Kitab Arapça metinler kısmında); Oğuz, age, s. 58.

¹⁵ Oğuz, age, s.30-32.

¹⁶ Oğuz, age, s. 33-34.

azim, niyet, ihtiyâr (seçebilme)" kelimeleriyle dile getirmek istediğimiz mânâ ve kavram budur. İlim dilinde buna "kasd" denir. Hanefî âlimlerinin büyüklerinden İmâm Ibn-i Hümâm, "Müsâyere" adıyla bilinen kitabında bu kasda, "azm-i musammem (kararlı niyet)" diyor. İşte; "cüz'î irâde" demek, bu mânâyı ifâde etmektir. Mâtürîdî kelam âlimlerine göre "azm-i musammem/cüz'î irâde insanın eseridir. Yaptıklarından sorumlu olması da bundandır.¹⁷

Mâtürîdî Kelam âlimlerinin cüz-i irade anlayışlarına yönelik Eş'ârîler tarafından bazı eleştiriler yapılmıştır. Mâtürîdîler bu eleştirilerin her birine ayrı ayrı cevap vermişlerdir. Bu eleştirilerden bir tanesi şöyledir: Eğer insanın eseriye onu Allah değil insan yaratmış olur; bundan dolayı da Allah'tan başka yaratıcı bulunması gerekir bu da "Her şeyin yaratıcısı Allah'tır ondan başka yaratıcı yoktur."¹⁸ ayetine ters düşer. Bu itiraza şöyle cevap verilmiştir: Hiç şüphe yoktur ki, her şeyin yaratıcısı Allah Teala'dır. Fakat kast veya cüz-i irade "şey" değildir. Arap dilinde "şey" demek, "var olan" demektir. Dışta varlığı olmayana şey denilmez.

Eş'ârîyeye göre irade, güçlü bir istek ve arzudan yani insanın bir işi işlemeyi veya işlememeyi tam olarak istemesinden ibarettir. Bu da başlangıçta birtakım etkenlerin gerektirdiği zorunlu bir niteliktir, istemeye bağlı değildir. İnsanın herhangi bir fiili işlemesi önce hoş giden bir şeyi düşünmekle başlar. Sonra onu beğenir, niyet ve maksadına uygun olduğuna karar verir. İşte bu düşünce ve karar o fiili istemeyi gerektirir. Yani mecburen ve elinde olmaksızın bir istek meydana getirir. Bu istek, onu meydana getiren etkenlere bağlıdır, onlardan doğar. Onların zorlaması ile güçlenerek kast ve irade şeklini alır. Bunların hiçbirinde insanın payı yoktur ve kendi eseri değildir. Bunlar hep birbirine bağlı birer sebepler zincirinin sonucudur. Bu sebepler zincirinin hiçbir halkasında insanın kendi kudretinin etkisi yoktur. Tam tersine insanın kudreti bunların ezici ve zorlayıcı etkisi altında tamamen yenik ve etkisiz bir haldedir.¹⁹

Sonraki Eş'ârîler, kendi fikirlerini, önce insanda kudret ve iradenin varlığını kabul edip, sonra da etkisini inkâr ederek anlatmanın akla, mantığa ve kelimelerin asıl mana ve içeriğine aykırı düştüğünü görünce yine kendi imamları olan Eş'ârî'nin "İnsan fiillerinde özgür ve bağımsız, iradesinde zorunludur" sözüne tutunmuşlardır. Örneğin Celalüddin Devvani şöyle söylemiştir: İnsanın isteyerek yaptığı fiilleri, iradeye bağlıdır. İrade de istemeye bağlı olmayan birtakım zorunlu sebeplere dayanmaktadır. Çünkü misal vermek gerekirse, hoş giden bir şeyi düşünmek, istek ve arzunun meydana gelmesine sebep olur. Bu istek ve arzu da iradeyi gerektirir. Zira irade edilen şey aslında istek ve arzunun güç kazanmasından başka bir şey değildir. Bu irade ve istemede ise insanın kendi seçiminin payı yoktur.²⁰

Görülüyor ki sonraki Eş'ârîler, insan iradesi ve kudretinin baştan ve doğrudan doğruya etkisini inkâr etmiyorlar. Özü ve asli niteliği bakımından, fiiller üzerinde etkili olduğunu kabul ediyorlar. Böylece mecbur olma fikrinden ayrılıyorlar. Fakat sonra dönüp iradeyi, sebeplerin ve ezeli olan ilahi kudretin üstünlüğü altında yenik ve esir göstererek, insan kudretini hüküm ve etkiden uzak tutuyorlar.

2. Kudret, İrade ve Kesb Konularında Eş'ârîyeye Yöneltiltiği Eleştiriler

Oğuz'un haklı olarak ifade ettiği gibi mezhepler arasındaki bütün kavgalar cüzi irade konusunda yaşanmaktadır. Meselenin asıl çözülmesi gereken düğümü ve can alıcı noktası budur. Yükümlülüğün sebebi, bütün hukukun ve ahlâkın esâsı ve rûhu, bu "cüz'î irâde" **diğer adıyla "kasd"**dır. **Eş'ârîler bu cüz'î irâdeye "yaratılmıştır veyâ zorunludur"** demek suretiyle

¹⁷ Kemaleddin İbn Hümam, *el-Müsâyere*, İstanbul 1979, s. 60; Oğuz, age, s. 34.

¹⁸ Zümer, 39/62.

¹⁹ Taftazanî, *Şerhu'l-Makasid*, Beyrut, 1989, II/347 vd; Krş. Oğuz, age, s.41.

²⁰ Celaledin ed-Devvânî, *Celâl Şerhu'l-Akâidi'l-Adudîyye*, Matbaa-ı el-Hac Muharrem Efendi el-Bosnevî, İstanbul 1290, s. 33-34; Oğuz, age, s.40.

bütün dînî ve hukukî hükümlerin esaslarını temelinden yıkmış oluyorlar. **Mâtürîdîler** ise "hayır; yaratılmış da değildir, zorunlu da değildir. Ancak, insanın kendi eseri ve yapmasıdır" diyorlar. Böylece dîni, hukuk kurumlarını yıkılmaktan kurtarıyorlar.²¹

Muhammed İhsan Oğuz, Eş'ârîler'in kudret hakkındaki görüşlerinin, aslında, gizli den gizliye Cebriyye ile nasıl birleştiğiyle ilgili olarak şöyle söylüyor: Etkisi olmayan bir kudretin varlığını kabul etmenin ve kabul ettiğini söylemenin, asıl kudretin varlığını inkâr etmekle bir farkı yoktur. Kudretin etkisini inkâr ettikten sonra varlığını kabul etmemekten hiçbir sorun çıkmaz. Etkisiz, kuru bir kudretin varlığı ile yokluğu birdir; daha doğrusu yok demektir. Zira etki, kudretin esas gereğidir.²² Eş'ârîlerin bu görüşüne göre, kudret de irade de kesb deyimi de aslında anlamsız sözlerden ibarettir. Bunu böyle demektense, Cebriye gibi doğrudan doğruya kesbi de inkâr edecekmiş ancak Kur'an'ın "*Kişinin kazandığı iyilik lehine, ettiği kötülükte aleyhindedir*"²³ gibi ayetlerde insanın yaptıkları işleri kendilerine bağladığından yani kesbin varlığını açıkça bildirmesinden dolayı kesbin varlığını kabul etmek zorunda kalmışlardır.²⁴

Eş'ârîlerin fikirleri aslında felsefecilerin, batılıların zorunluluk (determinizm) fikriyle aynıdır. Zira her iki fikirde, insanın kendi fiillerini, birtakım sebeplerin ve ilahi kudretin etkisi altında çaresiz bir halde, zorunlu ve mecburi olarak işlenmekten ibarettir. Böyle bir düşünce, insanın yükümlü olmasını anlamsızlaştırıyor. Çünkü insan işlediklerinde zorunlu ve mecbur olursa; onu bazı dini emir ve yasaklarla yükümlü tutmanın hiçbir anlamı kalmıyor. Bütün hareket ve davranışlarında kendi kudret ve iradesinin hiçbir hükmü ve etkisi olmayan, her ne yaparsa zorlayıcı ve ezici bir gücün etkisi altında yapmaya mecbur kalan insana "Şunu yap, bunu yapma" demek; sonra yapmadığı, daha doğrusu yapamadığı için onu sorumlu tutmak ve cezalandırmak saçma ve anlamsız olmaz mı? Bu hal bir çocuğu zorla tutup baştan aşağıya suya batırdıktan sonra "Ben sana üzerine ıslatma demedim mi, niçin ıslattın?" diye cezalandırmaya benzer ki; izzet ve adalet, ilim ve hikmet sahibi olan Allah Teala'nın yüce şanına bu ve benzeri şeyler nasıl yakışır? Hak Subhanallahü ve Teala, bu gibi zulüm ve saçmalıklardan uzak ve yücedir."²⁵

Eş'ârîler bu eleştirilere "Cenab-ı Hak mülkünde tek sahibidir. Bütün varlıkların yaratandır. Mülkünde dilediği gibi tasarruf eder. İradesine de bir engel, kudretine bir son ve sınır yoktur. İşlediklerinden kimseye karşı sorumlu değildir. O'nun işlediğinin, zulüm ve saçmalıklarla ilgisi olmaz" diye cevap vermişlerdir. Bu anlayış akıl, mantık ve Kur'an'a da uymuyor. Çünkü Kur'an "*Kişinin kazandığı iyilik lehine, ettiği kötülükte aleyhidir*"²⁶ diyerek insanların fiillerinin kendi seçimleriyle meydana gelmekte olduğunu söylüyor.

Eş'ârîlerin cebriyyeyi çağrıştıran bu düşüncelerini Eş'ârî geleneğe bağlı bir âlim olarak Seyfeddin el-Âmidî eleştirmiş Eş'ârî mütekellimlerin düştüğü metodoloji hatasına dikkat çekmektedir. Âmidî'ye göre Eş'ârîler Allah'ın kudret sıfatını önceleyerek bir metodoloji oluşturmuşlardır. Halbuki Allah'ın sıfatlarından birine ağırlık verdiğimiz zaman başta tanrı-insan, tanrı-âlem, âlem-insan ilişkisi olmak üzere kendimizi içinden çıkılması mümkün olmayan pek çok problemin içinde buluruz. Mesela Mü'tezile kıdem sıfatını özel sıfat olarak kabul etmekle ilâhî kudretin kapsamını daraltmış, öbür taraftan hikmet, inayet ve nedenselliğe gereğinden fazla önem vermiştir. Yine söylem olarak insan hürriyetine fazlaca önem

²¹ Oğuz, age, s.35.

²² Oğuz, age, s.38.

²³ Bakara, 2/286.

²⁴ Oğuz, age, s.40.

²⁵ Oğuz, age, s.45.

²⁶ Bakara, 2/286.

atfetmelerine rağmen onların bu yaklaşımı determinizme oldukça yaklaşmıştır. Öbür taraftan, Eş'ârîler Allah'ın kudretini her türlü eksiklikten tenzih etme adına, kudret sıfatını özel sıfat kabul ederek ulûyiyet ile ilgili bütün bakış açılarını bu sığata yöneltmişler, bu yüzden *cebre/fatalizme* meyletmişlerdir. Bunun doğal sonucu olarak, hem Allah'ın fiillerindeki maksatları ihmal etmişler, hem de O'nun kâinata işleyen yasalarını göz ardı ederek, nedenselliği kendi özel anlayışlarına göre yorumlamışlardır.²⁷

Mâtürîdîler göre insanın isteyerek yaptığı fiillerinde etkili olan, Cebriyye ve Eş'ârîyye'nin söylediği gibi yalnız Cenab-ı Hak'ın kudret ve iradesi değildir. Bununla birlikte Mu'tezile'nin dediği gibi yalnız insanın kudret ve iradesi de değildir. Ancak ikisinin toplamıdır. Bundan dolayı, insanın kendi istemesine bağlı fiilleri, "kasd" denilen cüz-i iradesi ile Cenab-ı Hak'ın yaratmasından meydana gelmektedir. İnsan, kudret ve iradesini o yönde kullandığından dolayı o fiili işleyen ve kesb edendir. Cenab-ı Hak tarafından yaratılmasından dolayı da, Allah Teala o fiilin yaratandır. Hak Teala'nın bir fiili yaratması için, insanın irade etmesi (dilemesi) şarttır; ilahi töre gereğidir. İnsan bir fiilin meydana gelmesini ister ve iradesini kullanırsa, Cenab-ı Hak o fiili yaratır. İradesini kullanmazsa yaratmaz.²⁸

Mâtürîdîler kulun fiili kazanıp, edinmesi olan kesbi; iradeyi, bir fiili işlemek veya işlememek yönlerinden birine kullanmak, onu tercih etmek ve seçmektir. İnsanın, bir bütün ve potansiyel halinde olan kendi kudret ve iradesini harcaması ve kullanmasıdır. Bu kast ve seçme, harcama ve kullanma; insanın kendi kesbi ve kendi eseridir. Doğrudan doğruya insandan meydana gelir, Cenab-ı Hak yaratmış değildir. Eğer "kasd" dediğimiz bu cüz-i irade Allah tarafından yaratılmış denirse; o zaman insanın fiilleri de zorunlu ve mecburi olur. Bu durumda sorumluluk ortadan kalkmış olur. Hal böyle olmakla birlikte, şu da bir gerçektir ki, biz bazen bir fiil ve hareketi, sonraki Eş'ârîlerin düşündükleri gibi birtakım içi ve dış sebepler altında yaparız. Fakat bu her zaman olmaz. Çoğu zaman bir etken olmaksızın yaparız.²⁹

Bu ve benzeri olaylar ve haller gösteriyor ki; bizde etkisiz, kuru bir irade ve kudret değil tam tersine etki edecek bir kudret, seçebilecek bir irade vardır. Bu irade, bir takım etkenlere muhtaç değildir. İşlediklerinde özgür ve bağımsız olandan meydana geldiği için, ayrıca tercih edici bir sebebe de gerek yoktur.³⁰

Kaza ve kader konusuna geçmeden önce Muhammed İhsan Oğuz'un Eş'ârîlerin irade anlayışlarına yönelttiği şu tespitle bitirelim: Açıkça söylemek gerekir ki, bu irade meselesini en fazla güçleştiren ve içinden çıkılmaz bir hale getirenler Eş'ârîler'dir. Bunların sözleri belirsizlik ve sıkıntılarla doludur. Birinin sözünü diğerrinin ki tutmamaktadır. Öncekiler başka, sonrakiler başka türlü söylemektedir. Görüldüğü üzere İmam Eş'ârî, insanın sorumlu olmasını kesbe bağlamış; kesbi ise "Kulun kudretinin, etkisiz olarak fiille birlikte bulunmasıdır" diye açıklamıştır. Buradan şu sonuç çıkıyor ki Eş'ârîler, insanda kudret ve iradenin varlığını inkâr etmiyorlar. Bu bakımdan Cebriyye'den ayrılıyorlar. Fakat o kudretin etkisini inkâr ediyorlar. Bu bakımdan da Cebriyye ile birleşiyorlar.³¹

3- Kaza ve Kader İle İlgili Görüşleri

Allah'ın yaratıklarına ilişkin planını ve tabiatın işleyişini gerçekleştirmesini ifade etmek üzere literatürde kader ve kaza kelimeleri kullanılır. Bu iki terim âlimlerce farklı şekillerde tanımlanır. Sözlükte "gücü yetmek; planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini

²⁷ Seyfeddin el-Amidi, *Ğayetu'l-Meram fi İlmi'l-Kelam*, Tahk. Hasan Mahmud Abdullatif, Kahire, 1971, s. 49.

²⁸ Oğuz, age, s.52.

²⁹ Oğuz, age, s.53.

³⁰ Oğuz, age, s.56.

³¹ Oğuz, a.g.e, s.36-37.

belirlemek, kıymetini bilmek; rızkını daraltmak" gibi manalara gelen kader, "Allah'ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi" diye tarif edilir.

Kader kelimesinin Kur'an'da ölçü, miktar ve güç anlamlarında kullanılmaktadır. Ayetlerde belirtildiğine göre Allah'ın buyruğu düzenlenmiş bir kaderdir.³² Allah dışilerin taşıdığı yavruların rahimlerde nasıl bir gelişme göstereceğini bilir, O'nun katın da her şeyin bir planı (mikdar) vardır.³³ Her şeyin hazineleri O'nun nezdindedir ve her şeyi belli bir ölçü (kader) dahilinde indirir;³⁴ O her şeyi bir kaderle (bir plana göre) yarattı.³⁵

Kaza ise hükmetmek; muhkem ve sağlam yapmak; emretmek. yerine getirmek anlamlarında olup Allah'ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirilmesi şeklinde tanımlanır.³⁶

Mâtürîdîler'e göre Kaza, varlıkların Allah tarafından hikmet ve kemalle meydana getirilişidir. Kader ise; Allah'ın ezeli olarak yaratıkların zararlı, çirkin, iyi ve güzel niteliklerini bildiği ve tespit ettiği ezeli takdir, hüküm ve takdirdir. Eş'ârîler Kaza ve Kader kelimelerine Mâtürîdîlerin verdiği manaların tersini vermektedirler.

Kader ve Kazaya iman, Yüce Allah'ın ilim, irade, kudret, ve tekvin sıfatlarına iman etmek demektir. Bir başka deyişle bu sıfatlara inanan kimse kader ve kazaya da inanmış demektir. Muhammed İhsan Oğuz, Kader ve kazaya imanın zorunlu olduğunu şöyle açıklıyor: Bütün varlık alemi ve tüm olaylar, Cenab-ı Hakk'ın kaza ve kaderi ile meydana gelir. Genel bir hüküm ifade eden bu husus, insanların istemeye bağlı fiillerini, kendi kast ve seçimlerini de kapsamaktadır. İşte "Söyle, her şey Allah'tandır."³⁷ Ayet-i kerimesinin manası budur. Bu bir iman esasıdır ki; ilim, irade, kudret sahibi olan Yüce Allah'ın varlığına ve birliğine, varlığının zatının gereği bulunduğu inanan her fert için bu iman esasını kabulden başka çare yoktur. Çünkü kaza ve kader meselesi, Cenab-ı Hakk'ın ilim, irade, kudret sıfatlarının zorunlu bir sonucudur. Bunu kabul etmemek, Allah'ın söz konusu sıfatlarını inkâr etmektir. Bu sebeple, kaza ve kader meselesinin olağan üstü önemi bulunduğu, Mu'tezile de içinde olmak üzere bütün İslami gruplar görüş birliği halindedir. Bu meselede ayrılık ancak kaza ve kader kavramlarının anlaşılmasındadır.³⁸

Yukarıda bahsettiğimiz mezheplerin kudret, irade, kesb ve insanın fiillerinin meydana gelişi ile ilgili düşünceleri aynı zamanda kaza ve kader inançlarına yansımıştır. Kaza ve kadere inanmak farzdır. Fakat insanlar, kaderi bahane ederek kendilerini sorumluluktan kurtaramazlar. Bir insan Allah böyle yazmış bu şekilde takdir etmiş deyip günah işleyemeyeceği gibi, günah işledikten sonra da ben ne yapıyım Allah'ın takdiri böyleymiş, alın yazısı buymuş diyerek kendini suçsuz gösteremez, mazeret ileri süremez.

Bütün Maturidî mütekellimlerde görüldüğü gibi, M. İhsan Oğuz da biri insanın kudret ve iradesine ilişkin olan fiillere diğeri de insanın kudret ve iradesi dışında kalan olaylara ait olmak üzere kaderi iki kısma ayırmaktadır. O, insanın kendi kudret ve iradesiyle ilişkin olan kısmı şu örnekle açıklar: Bir insan, sıcak hamamdan çıktıktan sonra üstüne bir şey almadan çırpıplak bir halde hamamın bahçesine gidip, soğuk havada yarım saat kadar dursa elbette hasta olur. Fakat aynı insan, hamamın bahçesine çıkmaz da sıcak ve korunaklı bir yerde vücudunu soğuktan ve hava akımından korursa; hem hasta olmaz hem de banyo yapmaktan dolayı sağlık açısından büyük faydalar sağlar. İşte birbirinin tam tersi olan bu iki sonucun ikisi de kaderdir. Cenab-ı Hak, ezelde sağlık ve hastalığın çeşitli sebeplerini takdir edip belirlerken; sözü geçen

³² Ahzab 33/38.

³³ Ra'd 13/8.

³⁴ Hicr 15/21.

³⁵ Kamer 54/49.

³⁶ Yavuz, Yusuf Şevki, "Kader", DİA, İstanbul, 2001, XXIV/58-59.

³⁷ Nisa, 4/78.

³⁸ Oğuz, age, s.73-74.

şu iki halden birincisini hastalık, ikincisini sağlık sebeplerinden olmak üzere takdir etmiş ve belirlemiştir. Biri hastalığın, diğeri sağlığın sebebi olan bu iki hal ve durum, kaderin sebeplerindedir. Takdir edilmiş ilahi birer kanun ve töredir. Sonuçları henüz meydana gelmeden önce Allah'ın ezeli ilminde vardır; Lehv-i Mahfuzda yazılıdır. Yani, ilmi bir varlık olarak Allah'ın ezeli ilminde vardır ve belirlidir. Şu halde hamamdan çıkan bir kimse, kendi iradesiyle bu iki sebepten hangisine yapışır, onun sonucuyla karşılaşır. İşte bu kazadır. Aynı zamanda takdirin gereği olduğu için de kaderdir.³⁹

Kaderin ikinci türü yani irade ve kudretimiz dışında gelişen talih olarak da ifade edilen kader, kaçınılmaz ve değişmez mukadderattır. İşte ilahi sır olan kader budur. Bu sırrı bilmek, bizim için mümkün olmaz. Bizim irade ve kudretimiz dışında geliştiği için bu kaderden, biz sorumlu tutulmayız. Bundan dolayı ne övülür ne de kınanırız. Yer ve gök felaketleri, onlardan meydana gelen hasarlar; bazılarımızın cılız, zayıf ve doğuştan hastalıklı olmamız, bazılarımızın güzel ve çirkin olması, bazılarımızın uzun veya kısa yaratılması bu tür kaderin örnekleridir.

Fiziki âlemde geçerli olan kader de böyledir. Açıklamalarımızdan anlaşıldığı üzere Allah her şey için; ezelde onları meydana getiren bütün sebep ve şartları takdir edip, belirlemiştir. O yüzden, olan bütün olaylar, bu ilahi kanuna, töreye göre meydana gelmektedir. Allah ‘*’Sen, Allah’ın sünnet ve adetinde bir değişme bulamazsın*’⁴⁰ buyurarak da bu kanunlarda bir değişme olamayacağını bizlere bildirmiştir. İşte bundan dolayı bu âlemde her ne zaman bir olay meydana gelir ve gerçekleşirse, mutlaka onun bir sebebi, bu sebebinde doğurduğu bir sonuç vardır.

Bu meselede Müslümanlarla Natüralistleri karşılaştıran Müellifimiz şöyle söyler: “Natüralistler (tabiatçılar) ile aramızda bir fark yoktur. Onlarda doğadaki bu kanunları kabul eder, bizlerde aynen kabul ederiz. Fakat şu fark ve şu şartla ki, biz onlar gibi etkiyi doğrudan doğruya ve bağımsız olarak doğaya vermeyiz. Onlar Cenab-ı Hakk’ın varlığını inkâr ettiklerinden; doğadaki etkileri doğanın kendisine ve eşyanın özelliğine bağlamak zorunda kalmışlardır. Bizde öyle bir zorunluluk yoktur. Çünkü biz, akıllara şaşkınlık veren bu büyük ve eşsiz sanat eserinin gerçek bir sanatkârı, bir feyz kaynağı bulunduğu, her şeyi yoktan var etme kudretine sahip bir Allah’ın varlığına ve O’nun varlığının zatının gereği olduğuna inanırız. Bunun içindir ki, o doğal etkileri, doğrudan doğruya eşyanın tabiatına değil, varlığı zatının gereği olan Allah’a bağlarız. Zira gerçek tesir ve mutlak tasarruf sahibi yalnız O’dur. Eşyanın tabiatına bu etkiyi veren, O yüce Zat’tır. Bu sebeple doğadaki etki ve özellikler, Cenab-ı Hakk’ın adet ve sünneti (ilahi töresi) gereğidir.”⁴¹ “Tabiatçılar ile ayrıldığımız bir nokta da biz, bu kanunların mutlak kudreti her şeyi kapsayan Allah tarafından konulduğunu; dilerse doğadaki bu kanunları değiştirebileceğine inanır ve buna da mucize deriz.”⁴²

4- Eş’ârîyye’nin Kaza ve Kader Anlayışına Yöneltilmiş Eleştiriler

Muhammed İhsan Oğuz’a göre Eş’arî kelam âlimlerinin büyük çoğunluğu fiziki âlemde işleyen kader ile insan iradesine bırakılmış kaderi birbirinden ayırmamaktadırlar. Bir de onlar Allah’ın kudret sıfatına hâlel getirir endişesiyle sebep sonuç ilişkisine fazla ehemmiyet vermemektedirler. Bu yaklaşım sonuç itibarıyla Kur’an ve sünnetin ruhuna uygun düşmeyen kaza-kader ve tevekkül inancına yol açmaktadır. Bu düşüncenin sonuçları hem bireylerde hem de toplumda etkisini açıkça göstermektedir. Müellifimiz örnekler vererek konuya açıklık getirmektedir:

İnsan, davranışlarını sergilerken, Allah’ın ezelde belirlediği sebep ve şartlara göre hayatını sürdürmek ve tedbirini almak zorundadır. Çünkü takdire uygun hayat budur. İnsan, hareketlerini takdire uydurur; yani istediği şeyin sebeplerine yapışır, isteneni elde eder. Aksi

³⁹ Oğuz, age, s.79-80.

⁴⁰ Fetih, 48/23.

⁴¹ Oğuz, age, s.85.

⁴² Oğuz, age, s. 86

takdirde, istenenin tersi bir sonuç meydana gelir. Örneğin işlenmeyen ve tohum atılmayan araziden, toprak ne kadar elverişli olursa olsun ürün alınmaz. Çünkü bu durum, ilahi töreye uyun değildir. Allah'ın sünneti, bunun tersinedir. Yani, toprak elverişli olmak şartıyla işlenir ve tohum atılırsa; bununla birlikte gerektiği kadar yağmur yağar, ya da yeterince sulanırsa ürün elde edilir. Hangi tohum atılırsa, ancak onun türünden ürün alınır. Aksi takdirde, istenen ürün elde edilemez. Çünkü Allah'ın ezeldeki takdiri, varlık âlemindeki sünneti böyledir. Bir çiftçi, tarlasını ekmeyip de dua ile ibadet ile ondan ürün alacağını düşünse ve buna inansa; kıyamete kadar beklese de eline mahrum kalmaktan başka bir şey geçmez. Çiftçinin bu inanç ve beklentisi, ezeli gerçeklere ve ilahi sünnete aykırıdır. Çünkü Allah'ın sünneti değişmez.⁴³

Cenab-ı Hak bu âlemdeki olayları ve bu dünyaya ait iş ve istekleri, kendisi tarafından belirlenen birtakım sebeplere bağlamıştır. Şu halde; bir kimse herhangi bir iş ve isteğin gerçekleşmesi için bu sebeplere sarılmaz ve gereğini yerine getirmez de, o şeyin doğrudan doğruya sebepsiz olarak yaratılmasını dilerse; o kimse Yüce Allah'ın ilim ve hikmetteki gerçeği kavrayamamış; takdir edip koyduğu kurallara aykırı hareket etmiş olur. Çünkü bu istenen şeylerin ancak onlara mahsus belli sebeplerle meydana gelmesi, varlığı zatından olan Allah'ın ezeli hükmü gereğidir. İşin gerçeği böyle olunca; onların sebepsiz ve vasıtasız olarak meydana gelmesini istemek, ezeli takdire aykırıdır.⁴⁴

Cenab-ı Hak, hastalıkları bazı sebeplere bağlı olarak yarattığı gibi, onların çarelerini ve giderilmesinin sebeplerini de yaratmıştır. Hastalığa yol açan durumlarla karşılaşan kimsenin hasta olması ve mikroplar vasıtasıyla bazı hastalıkların başkalarına bulaşması da; sebep ve çarelerine başvurarak yakalandığı hastalıktan kurtulması da kader gereğidir. Bundan dolayı; çaresi bilinen bir hastalığa tutulan kimse, mütehassıs bir hekime başvurarak hastalığının tedavisine girişir ve teşhis de yerinde olursa, Allah'ın izniyle sağlığına kavuşur. Tecrübelerle kanıtlanan bu gerçek, “*Allah Teala hastalığı da, ilacı da indirmiştir. Ve her hastalığa bir ilaç var etmiştir. Öyleyse tedavi olun*”⁴⁵ hadisiyle de doğrulanmıştır. Yine bulaşıcı hastalığa tutulmuş olan birisini, hastalığını başkasına geçirmesi de kader çerçevesinde cereyan eder. Bununla ilgili peygamberimiz tedbir mahiyetinde “*Aslandan kaçır gibi cüzzamlı olandan kaç*”⁴⁶ buyurmuştur.

Fertler hakkında durum böyle olduğu gibi, milletler ve toplumlar hakkında da böyledir. Milletler ve toplumlar da aynı ezeli kanuna bağlı bulunmaktadır. Onun içindir ki, herhangi bir millet ve toplumun fertleri güzel ahlaklı olur ve birbirinin haklarını gözeterek adalet ve doğruluk içinde çalışır; tarım, ticaret, sanayi gibi ilerleme ve yükseliş sebeplerini hep birlikte olanca gücüyle sarılırsa; o toplum ve millet, elbette mutluluğa erişir. Aksi takdir de, gerileyip yoksulluğa düşeceklerinde ve bu hallerin sebebi olan tembellik ve bilgisizlikleri devam ederse, sonunda yıkılıp gideceklerinde şüphe yoktur.

Bir millet ve memleketin varlığının devamı, adaletin o toplumda yerleşmesine ve halkın insan haklarına saygılı ve itaatkâr olmasına bağlıdır. Zira bir millet ve memleketin imansızlıkla değil, zulüm ve haksızlıkla yıkılıp yok olacağını “*Halkı, aralarındaki ilişkilerde iyi davrandıkları ve hukuku gözettikleri halde yalnız onların imansızlıkları ve ortak koşmaları sebebiyle memleketlerini mahvetmek, senin Rabb'inin şan ve hikmetinden değildir.*”⁴⁷ Ayeti kerimesi bildirir. İşte her millet kendi kaderini kendi belirlemelidir sözü de böyle anlaşılmalıdır. Yine

⁴³ Oğuz, age, s.84.

⁴⁴ Oğuz, age, s.94.

⁴⁵ Ebu Davud, *Tıbb*, 11.

⁴⁶ Buhari, *Kitabü't-Tıbb*,5707.

⁴⁷ Hud, 11/117.

Allah Kur'an-ı Kerim'de bu hususu şöyle açıklamıştır: “Bir toplumun fertleri kendilerini bozmadıkça, Allah Teala da toplumun nimet ve saadetini bozamaz ve değiştirmez.”⁴⁸

Gerçekten fertlerinde milletlerinde kendi saadet ve felaketlerine sebep olan yine kendileridir. Bir kimse kendi geçimini sağlamaya çalışır, bütün şartlarını yerine getirerek sebeplerine tam anlamıyla yapışır ve başka bir engel bulunmazsa, Allah'ın izniyle amacına ulaşır. Bunun tersini yapar da, çalışmaz ve tembellik edip oturursa; hiç şüphesiz muhtaç bir halde, horluk ve yoksulluk içinde kalır. Çünkü saadet sebeplerinin saadet getirmesi takdir gereği olduğu gibi, felaket doğurması da takdir gereğidir. Her ikisi de mukadderdir.⁴⁹

SONUÇ

Muhammed İhsan Oğuz, çok değerli bir İslam âlimidir. İslami ilimlerin her alanında söz sahibi olmakla birlikte O daha çok mutasavvıf kimliği ile bilinmektedir. Fakat onun Kelam ve akaid ile ilgili görüşleri ve bu alanda yazdığı İslam'da Kazâ ve Kader adlı eseri son derece önemli olup O'nun akaid ve kelam alanına vukufiyetini göstermektedir. Bunu mutasavvıf kimliği ile gerçekleştirmesinin ise ayrı bir önemi ve değeri vardır. Çünkü O, Hacı Bayram Veli, Yunus Emre, Mevlana Celaleddin-i Rumî gibi akıl ile gönlü birleştirmiş Anadolu irfanına katkı sağlamıştır.

Çoğu kez mistik çevrelerde mürşitlerin makamını yükseltme adına kerametler abartılır. Tarih boyunca istisnai bir durum olan mucize ve kerametlerin genel bir din yorumuna dönüşmesi pek çok dinin bozulmasına yol açmıştır. Hıristiyanlığın bozulma sebeplerinden biri de esasen bu anlayış olmuştur. İslam Tarihi boyunca İslam akaidinin temel prensiplerinin iyi anlaşılması veya bilerek yanlış yorumlandığı çevrelerdeki tarikatlarda da aynı durum söz konusudur. Bu çevrelerde Allah'ın kâinatta işleyen yasaları göz ardı edilebilmekte, bütünüyle kerametvari bir din söylemi öne çıkarılmaktadır. Tebliğ beyan ettiğimiz gibi Eş'ârîyyenin kader ve sünnetullah anlayışı, sebep sonuç ilişkisine dair görüşleri kısmen bu kerametvari din söylemini desteklemektedir. Onun için bahsettiğimiz yapıdaki tasavvuf çevrelerinde Eş'ârî din yorumu daha yaygındır.⁵⁰ Tabii ki Eş'ârîyye, Ehl-i sünnetin bir ekolu olduğu için söz konusu çevreler kendilerini Ehl-i sünnetin hakiki mensupları olarak göstermektedirler. Böylece o çevrelerin İslam'a aykırı olan düşünce inanç ve uygulamaları dikkatlerden kaçabilmektedir. Müellifimiz Maturidî akaid ve kelam sistemini bilen ve benimseyen biri olarak abartılı mucize ve keramet söylemlerinden uzak durmuştur.

Bu tebliği sunmak maksadı ile Kastamonu'da bulunduğumuz sırada Merhumun oğlu, torunu ve yakın çevresi ile buluşma ve sohbet etme imkânımız oldu. Muhammed İhsan Oğuz'un keramet ile ilgili görüşünü anlatırken ismini taşıyan Muhterem Torunu Muhammed İhsan Oğuz Beyefendi, Büyükbabalarının kendilerine sıkça söylediği "istikamet kerametten üstündür" sözünü naklederek bizim tespitimizi teyid etmiş oldu. Muhammed İhsan Oğuz Beyefendi, Büyükbabalarının bu sözünün açıklanması bağlamında Merhumun “*Saadet Anahtarı*” adlı eserinden şunları nakletti: “Tam ve olgun bir Müslüman olmak için; iman ile ilmin, amelin, ahlâkın, ihlâsın beraber olması şarttır. Bir insanda bunların birlikteliği istikamettir. İstikamet en

⁴⁸ Rad, 13/11.

⁴⁹Oğuz, age, s.90.

⁵⁰ Örnek bir değerlendirme için bkz. Tahir Uluç, Şehabeddin Kırdar, Kemal Argon, İsmail Taş, “Introduction” (Şehabeddin Sühreverdi, *The Book of The Signposts of Right Guidance and the Creed of The God Fearing The Creed of Suhrawardi, A'lamu'l-Huda ve Akidetu Erbabi't-Tuka, Akidetu's-Suhreverdi*, tahkik, İngilizce çeviri ve takdim Tahir Uluç, Şehabeddin Kırdar, Kemal Argon, İsmail Taş), Daru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, 2018, s. 23 vd.

büyük kemâldir. Zirâ; istikamet kerametten üstündür. Onun için; الإِسْتِقَامَةُ فَوْقَ الْكِرَامَةِ (el-İstikâmetü fevka'l-kerâmeti) "istikamet kerametten üstündür" buyurulmuştur. İstikamet çok büyük ve son derecede önemli bir husus olup, ebedî (sonsuz) saadetin temelidir. فَاسْتَقِمْ كَمَا أَمَرْتُ (Festekım kemâ ümirte) "Emrolunduğun gibi istikamet üzere dosdoğru ol"⁵¹ âyet-i kerimesi bu iddiaya delildir ki; Peygamber Efendimiz: "Hûd sûresi beni kocaltı, saçımı sakalımı ağarttı" buyurmuştur. Sebebi, istikametın güçlüğüdür. Bu mübârek hadis-i şerif, istikametın büyüklüğünü ve önemini bildirmek için söylenmiştir. Çünkü; "Nefis, şeytan, dünya, şeytan gidişatlı insanlar" istikamete engel olurlar. İçte ve dışta bulunan bu dört düşmanın çekiciliği, aldatması, çekiştirme, arzu ve emellerinin çatışması; insanın istikamet üzere olmasına şiddetle engel olur. Onun için; istikamet ehli pek azdır ve çok değerlidir."⁵² Muhammed İhsan Oğuz Beyefendi "Biz kendilerinden bunu daima nasihat olarak alırdık" diyerek sözlerini bitirdi.

Maturidîliğin Türkler arasında ve Anadolu'da yaygın olduğu bilinmektedir. Ancak vakıa böyle değildir. Müellifimizin dediği gibi "Memleketimiz halkının büyük bir çoğunluğu Mâtürîdiyye mezhebinde olduğu halde, zihinleri ne yazık ki Eş'ârî fikri ile doludur. Bunun sebebi ise yalnız Eş'ârîyye eserlerinin okunması ve öğretilmesi, Maturidîyye eserlerinin ihmali, mezhebe gereken önemin verilmemesi, bağlılık gösterilmemesidir."⁵³

Nizamiye medreselerinde Şafîyye ve Eş'ârîyye dışındaki mezheplerin yasaklanmasıyla başlayan süreçte, "Akaid-i Neseft" metninin Teftazanî tarafından şerhedilmesi gibi Maturidî akaid metinlerinin Eş'ârî kelimeleri tarafından şerhedilmesi, bu eserlerin orta Asya ve Osmanlı medreselerinde yoğun bir şekilde okutulması yine yukarıda bahsettiğimiz gibi kimi tasavvuf çevrelerinde bilinçli bir şekilde Eş'ârîliğin öne çıkarılması, Türkler arasında bu iki yorum biçiminin karışmasına yol açmıştır.

Bu gerçeğin farkında olan Müellifimiz Anadolu'da ancak Hanefî-Mâtürîdî din yorumunun öne çıkarılması ile ifrat ve tefrite varan din yorumlarına ve maksadından uzaklaşmış yozlaşmış tarikatlarla karşı fikri planda daha başarılı mücadele edilebileceğine dikkat çekmektedir.

CIA Eski Direktörü Graham Fuller, "İslamsız Dünya" adlı kitabında şöyle söylüyor:

"ABD'nin dünya hâkimiyeti önündeki tek engel Sünnî Müslümanlardır. Vahhabîlerle ortak çalışıyoruz, Şiileri kullanıyoruz. Sünnî iktidarın yıkılması Sünniliğin kalesi olan Türkiye'nin yıkılması ile mümkündür."⁵⁴

İslam orta yoldur. Baştan beri orta yolu Ehl-i sünnet en güzel şekilde temsil etmiştir. Hiçbir Müslüman bu yapının bölünüp parçalanmasına sebep olacak davranış içerisine giremez. Öyle olunca Müellifimizin Eş'ârîyyeye yönelttiği eleştiriler yapıcı eleştiriler olarak görülmelidir. Onun ve hepimizin temel endişesi her alanda yarışırçasına çalışan bilgi ve teknoloji üreten böylece güçlenen ülkelerin olduğu bir dünyada Müslümanların kimlik ve kişiliklerini koruyabilmeleri ve şerefli ve müreffeh bir hayatı yakalayabilmeleri için daha fazla gayret içerisinde olmalarıdır. Bu zaten Müslümanlara Allah'ın emridir: "Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız...".⁵⁵ Merhum Muhammed İhsan Oğuz'a göre klasik Eş'ârî düşüncedeki insan tasavvuru ile İslam toplumlarının bunu gerçekleştirilmesi mümkün gözükmemektedir. O halde günümüzde başta Eş'ârî gelenekteki insan tasavvuru olmak üzere geçmişte yeterli olmasına rağmen günümüzde yeniden yorumlanmaya muhtaç olan konuların Kur'an ve Sünnete uygun bir şekilde yeniden yorumlanmasıdır.

⁵¹ Hûd, 11/112

⁵² Muammer İhsan Oğuz, *Saadet Anahtarı*, Oğuz Yayınları, İstanbul, 2018, s. 97-98.

⁵³ Oğuz, age, s.72

⁵⁴ Graham E. Fuller, *İslamsız Dünya*, çev. Hasan Kaya, Profil Kitap, İstanbul, 2016.

⁵⁵ Âl-i İmran, 3/110

Müellifimiz Kaza ve Kader Kitabında “sözün sonu” başlığı altında bir bütün olarak Ehl-i sünnet düşüncesine bağlı kalmanın önemini, bütün müşkil hallerden bu zamana kadar orta yol olan Ehl-i sünnet yoluyla kurtulduğumuzu beyan ediyor. O halde onun bu beyanı ile sözlerimizi bitirelim:

“Asırlarca sürmüş, şimdi tâbi olanlarının büyük kısmı yok olmuş, mevcut bulunanları da bugünkü hayat üzerinde tesir icra edemeyecek hâle gelmiş olan İslam’ın dalâlet gruplarının çıkardığı gürültülerine, uydurmalarına, dinin hak ve hakikatinden sapmalarına; boş yere zaman ve hayat geçirmelerine karşı ne kadar üzüntü duyulsa azdır.

İslam’ın başlangıcındaki safiyet, sadelik ve düzgünlük; fazilet, kuvvet; haşmetli büyüklük ve birlik, beraberlik, bütünlüğünün (vahdetinin) bozulmasında, hâl ve vaziyetin bu seviyelere düşmesinde; siyasi, sosyal; gizli ve aşikâr birçok ihtirasların, menfaatlerin, bozgunculukların birinci derecede tesiri olmuştur.

...

Bu müşkül hâllere rağmen; biz Türkiye halkının Ehl-i sünnet olarak kalışımız, dalâlet gruplarının inanç girdaplarına düşmeyişimiz, muazzam bir İlâhî lütuf eseri olduğu için, Cenâb-ı Hak’la daima şükretmemiz en büyük bir vazifedir (farîzadır). Çünkü; nimetlerin en büyüğü, Allah Teâlâ’nın Kitab’ında bildirdiği ve razı olduğu, Rasûl-i Ekrem’inin tebliğ ettiği ve anlattığı, Sünnet ve Cemaat ehlinin vasıflanmış olduğu, hakîki iman ve İslam’dır ki; insanları dünya ve ahiret hayatıyla ilgili bütün saadetlere ancak bu iman ve İslam ulaştırmaktadır (nail eylemektedir).

İşte; bu lütfü iyi bilmek, ona göre duyarlı ve uyanık olarak, fiilen hakkını yerine getirmek zorunludur. Aksi takdirde, mahrum ve hüsrana uğramış olmak tehlikesi vardır. Böyle bir tehlike ve felâketten Hak Teâlâ fazlıyla milletimizi ve bütün Müslümanları korusun. Şanı Yüce Allah’ın imdad ve yardımı, başarılı kılması ve doğru yolu göstermesi; emirlerini tutan ve yasaklarından sakınan, imanlı ve itaatkâr kullarıyla beraberdir.”

Kaynakça

- el-Âmidî Seyfüddin, *Ğayetu ’l-Meram fi İlmi ’l-Kelam*, Tahk. Hasan Mahmud Abdullatif, Kahire, 1971, Yavuz, Yusuf Şevki, “Kader”, DİA, İstanbul, 2001, XXIV/58-59.
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Camiu ’s-Sahih*, İstanbul 1315.
- ed-Devvanî, Celaleddin, *Celâl Şerhu ’l-Akâidi ’l-Adudîyye*, Matbaa-ı el-Hac Muharrem Efendi el-Bosnevî, İstanbul 1290.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş’as es-Sicistanî, *Sünen*, Kahire 1950.
- Ebu Hanife, Numan, *el-Fıkhü ’l-Ebsad*, İFAV, İstanbul, 1992, (M.Öz’ün “İmam-ı Azamın Beş Eseri” adlı kitabın Arapça metinler kısmında)
- Fuller, E.Graham, *İslamsız Dünya*, çev. Hasan Kaya, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- İbn Humam, Kemaleddin, *el-Müsâyere*, İstanbul 1979.
- Korkmaz, Sıddık, *İmâm Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2017
- Kutluer, İlhan “*İnsan*”, DİA, İstanbul 1995.
- Kutup, Seyyid, *fi Zilali ’l-Kur’an*, çev. Heyet, Hikmet Yayınları, İstanbul 1979.
- Maturidî, Ebû Mansûr Muhammed, *Kitabü ’t-Tevhîd* (trc. B. Topaloğlu), İsam Yayınları, Ankara 2016.
- Oğuz, Muhammed İhsan, *İslam’da Kaza ve Kader*, Oğuz Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1993.
- Oğuz, Muammer İhsan, Saadet Anahtarı, Oğuz Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2018
- et-Taftazanî, Saduddin, *Şerhu ’l-Makasid*, Beyrut, 1989.
- Uluç, Tahir, *İmâm Mâtürîdî’nin Âlemin Ontolojik Yapısı Hakkında Filozofları Eleştirisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2017.

Uluç, Tahir, Kırdar, Şehabeddin, Argon, Kemal, Taş, İsmail, “Introduction” (Şihabeddin Sühreverdi, *The Book of The Signposts of Right Guidance and the Creed of The God Fearing The Creed of Suhrawardi, A’lamu’l-Huda ve Akidetu Erbabı’t-Tuka, Akidetu’s-Suhreverdi*, tahkik, İngilizce çeviri ve takdim Tahir Uluç, Şehabeddin Kırdar, Kemal Argon, İsmail Taş), Daru’l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, 2018.